
ПРОГЛАШЕНИЕ

Издание на Филологическия факултет
при Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”

кн. 2, 2012 (год. XXI), ISSN 0861-7902

БЕЛЕЖИТИ ЛИЧНОСТИ И ГОДИШНИНИ

Маруана ФРОЛОВА

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПРОИЗХОДА НА ЧЕРТКОВИЯ (МОСКОВСКИЯ) ПРЕПИС НА „ИСТОРИЯ СЛАВЯНОБЪЛГАРСКА“ НА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Mariana FROLOVA

ON THE ORIGINS OF THE CHERTKOV (MOSCOW) TRANSCRIPT OF PAISIY HILENDARSKI'S „A SLAVO-BULGARIAN HISTORY“

Намереният през 1960 г. Чертковски (Московски) препис на “История славянобългарска” на Паисий Хилендарски дълго време не е атрибутиран. Привличането на нови архивни материали позволява да се определят обстоятелствата и годината на неговото създаване, да се обоснове фактът на неговото създаване от един от най-старите преписи – Жеравненския, местонахождението на който днес е неизвестно, както и да се допълнят страниците на руско-българските културни отношения през XIX в.

Ключови думи: «История славянобългарска», Паисий Хилендарски, Жеравненски препис, Московски (Чертков) препис, В. Априлов, Н. Н. Мурзакевич, А. Д. Чертков, В. И. Григорович, Г. С. Раковски, Р. Жинзифов.

The Chertkov (Moscow) transcript of Paissy Hilendarski's “A Slavo-Bulgarian History” was discovered in 1960 and it remained for a long time unattributed. Adducing new archive data has made it possible to determine the circumstances and the year when it was

made and also to account for the fact of its creation on the basis of the ancient Zheravnenski transcript – the exact whereabouts of the latter still remain unknown, as well as to add new detail to our knowledge about the Russian – Bulgarian cultural ties from the 19th century.

Keywords: “A Slavo-Bulgarian History”, Paissiy Hilendarski, Zheravnenski transcript, Moscow (Chertkov) transcript, V. Aprilov, N.N. Murzakevich, A.D. Chertkov, V.I. Grigorovich, G.S. Rakovski, R. Zhinzifov

През 2012 г. се отбелязват 250 години от създаването на съчинението на Паисий Хилендарски “История славянобългарска” (1762). Нейното значение за духовното пробуждане е непреходно, тъй като нейният автор, напомнимки на своите съотечественици за миналото величие на България, учи на любов към отечеството и родния език и формулира задачите, стоящи пред формиращата се българска нация: разпространение на образованието и просветата сред българите чрез националните училища и литературата. Гласът на Паисий Хилендарски е чул – неговият труд многократно се е преписвал и преработвал и се е разпространявал преди всичко из българските селища на Османската империя.

На личността на Паисий Хилендарски и на неговия труд, високо ценен в България, е посветен огромен масив от изследователска литература (М. Дринов, Ив. Шишманов, Б. Пенев, Й. Иванов, Б. Ангелов, П. Динеков, Хр. Христов, М. Арнаудов, В. Велчев, П. А. Лавров, А. Н. Робинсън, С. А. Никитин, В. Д. Конобеев, Г. К. Венедиктов и др.). Въпреки това много аспекти от делото на Паисий не са изяснени докрай, например въпросът за преписите на “История славянобългарска”.

През 1906 г. българският учен Й. Иванов открива в Зографския манастир ръкопис, който, според неговите доказателства, е написан от самия Паисий и следователно е чернова на “История славянобългарска”. Това решава най-важния въпрос – за първоначалния вариант на съчинението на Паисий Хилендарски. Въпреки това търсенето, атрибуцията и изучаването на преписите на “История славянобългарска” продължават да бъдат актуални, тъй като тези преписи, според В. Велчев, позволяват да се видят сферите на влия-

ние, които е имало произведението на Паисий, изясняват пътищата на това влияние, показват промените в първоначалния текст като резултат от трансформациите в езика и от настроенятия на историческия момент.

През 1962 г. се навършват 200 години от създаването на “История славянобългарска”, готви се канонизацията на Паисий Хилендарски, затова вниманието на научния свят е фокусирано върху тази проблематика. Интересът към архивите довежда през 1960 г. съветския филолог Г. К. Венедиктов в Отдела за ръкописи и старопечатни книги на Държавния исторически музей (ДИМ) в Москва, където в колекцията ръкописи на А. Д. Чертков се пази препис на “История славянобългарска” (№ 310). Този ръкопис не е известен в литературата, тъй като не фигурира в трите каталога на библиотеката на А. Д. Чертков (1838, 1845, 1863, 1864). За него не се споменава и в труда на М. В. Шчепкина и Т. Н. Протасева “Съкровища на древната писменост и стария печат”.

Ръкописът е написан с полуустав на листове с формат 180/215 мм, подвързан е с картон в зелено платно, има 133 листа, като първите три и последните шест листа са празни. Пред изследователя стои въпросът за времето на създаването на този препис, но той трудно може да получи отговор, тъй като в самия ръкопис липсват характерните за другите известни преписи на “История славянобългарска” приписки и бележки, направени от преписвача или от други лица. Хартията също не може да спомогне за решаването на въпроса, защото няма водни знаци или фабрични печати. В инвентарния ръкописен опис на сбирката на Чертков в Ръкописния отдел на ДИМ преписът е датиран от началото на XIX век. Трябва да отбележим, че в каталога “Описание на ръкописите от сбирката на Чертков”, публикуван през 1986 г., преписът на “История славянобългарска” е датиран още по-неопределено – от XIX век.

Тогава Г. К. Венедиктов се обръща към биографичните сведения за А. Д. Чертков (1789–1858), за когото много пише П. И. Бертенев (1829–1912), библиотекар на Чертковската библиотека и издател на списанието “Руски архив”. Ученият изказва редица предположения за това, че ръкописът е придобит от Чертков в периода между 1845 г. (годината на издаването на «Втората добавка» към

каталога) и 1858 г. (годината на смъртта на събирача), или че е донесен от неговото последно пътуване зад граница през 1858 г. (за него споменава Бертенев). Освен това Венедиктов допуска, че ръкописът може да е подарен от някой познат, например от Н. Н. Мурзакевич, преподавател в Ришельовския лицей. От “Автобиографията” на Мурзакевич се вижда, че той е бил в приятелски отношения с Чертков. Одеският историк си спомня следното: “Такова радушие, както при този благороден господин, готовност да помага със съвети, с библиотеката си, никога повече не съм срещал. Неговият дом, неговият кабинет, самият той с двуредно сако с наметнат халат, разхвърляните статуетки, книги, книжки по масите и столовете. Никъде не съм прекарвал толкова приятно и полезно времето си, както в гостоприемния дом на Чертков”.

Мурзакевич е познавал много българи, живеещи в Одеса. А през юни 1838 г. именно на него при тръгването му за Москва В. Е. Априлов поръчва да предаде на Ю. И. Венелин преписа на “История славянобългарска”, направен специално от преписа, изпратен от Дряново. Този препис (Венелиновският) днес се съхранява в Ръкописния отдел на Руската държавна библиотека във фонда на историка. Благодарение на сведения на Г. С. Раковски е било известно, че именно при Мурзакевич, след смъртта на Априлов, остава Жеравненският препис на “История славянобългарска”, написан на гланцирана турска хартия in 4°. Той е намерен от Анастас Дукияди, изпълняващ заръката на Априлов да търси “скъпоценни ръкописи”, в Жеравна през 1838 г. при някой си Димитър, който е учител там.

Статията на Венедиктов “Неизвестен препис на “История славянобългарска” от Паисий Хилендарски” е публикувана едва през 1963 г. Така лаврите на първооткривател на този препис обира българският филолог Б. Ст. Ангелов, който през 1962 г., откривайки Чертковия препис на “История славянобългарска”, веднага известява за това научната и културна общественост. Той помества съобщение във вестник “Народна култура” (№ 31/4.VIII.1962). За разлика от Венедиктов, Ангелов, сблъсквайки се с проблемите на датировката, не се опитва да търси отговор на въпроса кога е направен преписът и по какъв начин е попаднал при Чертков. Българският учен предлага новооткритият препис да се нарича Чертков, по фамилията на колек-

ционер. По-късно обаче в историографията този препис по-често се нарича Московски, макар че, както е известно, в московските архиви се намират и преписите на Ю. И. Венелин, на В. И. Григорович и непълният препис на О. М. Бодянски.

Ангелов установява, че Чертковият препис не е преработка на “История славянобългарска”, както често се е смятало, особено през 30-те години на XIX век. Този препис е най-близък до преписа, направен от Софроний Врачански през 1765 г. в Котел, и съдържа ценни автобиографични подробности, дадени от Паисий Хилендарски в послеслова към неговата “История”.

Важно е, че съобщението на Ангелов за Чертковия препис влиза във фундаменталната статия на М. Стоянов “Преписи на Паисиевата история славянобългарска”, която се появява в книгата “Паисий Хилендарски и неговата епоха” (София, 1962). Известните към 1962 г. преписи и преработки, с които разполага Стоянов, са подредени хронологично, като се започва със Зографския препис с предполагаема датировка от 1762 г. и се завършва с преписа, направен от Д. Оджакوف в Пирдоп през 1879 или 1880 г. Ръкописът от колекцията на Чертков (№ 40) е в самия край на този списък. По-нататък се дават названията на още 20 преписа, известни само по литературни източници.

На поставените от историографията въпроси от кой препис и кога е направен Чертковият препис, как е попаднал той в сбирката на учения, може да се отговори само ако се изучи научното творчество на А. Д. Чертков, както и неговото епистолярно наследство, което се съхранява в Отдела за писмени източници на ДИМ.

А. Д. Чертков влиза в историята на науката със своите трудове по нумизматика, археология, библиография, руска история, славистика и етрускология. Неговата уникална сбирка от книги и ръкописи става първата безплатна обществена библиотека в Москва. Любовта си към книгите и научното дирене Чертков дължи както на семейните традиции, така и на своите преподаватели, сред които се откроява с таланта и с разностранните си интереси Г. П. Успенски (1765–1820), по-късно първи професор в катедрата по руска история, география и статистика в Харковския университет. Службата в Лейбгвардейския конен полк (1809–1822) и особено задграничните походи на руската

армия стимулират стремежа на Чертков, както и на другите прогресивни офицери по онова време, към задълбочено изучаване на историята на отечеството. Историята, “великата наставница на хората”, се почита и като наука, “гледаща в бъдещето”.

В архива на Чертков се съхраняват множество тетрадки, в които той е записвал извадки от прочетените от него книги и списания и коментари към тях. Не се знае със сигурност колко точно такива тетрадки е изписал Чертков. Най-ранната от достигналите до нас – “Notes sur l’histoire de la Russie” (“Записки по историята на Русия”), е започната през май 1816 г. и включва, въпреки названието си, сведения и за славяните, при това в нея има много извадки, посветени на българите – на техния произход и език, както и на заселването на българските и сръбските колонисти в Бесарабия.

През 1823–1825 г. Чертков, след като излиза в оставка с чин полковник, предприема пътешествие из Западна Европа. Във Виена той прекарва много време с П. И. Кепен, известен и ерудиран познавач на славянската филология от началото на XIX век, член на известния кръг на канцлера Н. П. Румянцев. Пътешествието на Кепен из европейските славянски земи и познанствата му, благодарение на препоръчителни писма, със славянски учени, имат важно значение за развитието на славяноведението в Русия. Кепен е първият руски учен, лично познаващ П.-Й. Шафарик, Й. Добровски, С.-Б. Линде, В. Ганка, Е. Копитар. След завръщането си в Русия Кепен започва да издава през 1825 г. списанието “Библиографски листи” – първото международно библиографско списание, в което се публикуват различни съобщения за западнославянския свят.

По волята на съдбата Чертков се оказва в зората на цяла епоха в установяването и развитието на връзките между славянските и руските учени, дали “особено силни и богати плодове” през втората половина на 30-те и първата половина на 40-те години на XIX век. Чертков се включва и в търсенето на славянски книги и ръкописи. При това той се ръководи от съветите на Кепен, както и от списъка на книги, съставен специално за руския полковник от Е. Копитар, който работи във Виенската придворна библиотека. Сред книгите, донесени в Русия от Чертков от това пътуване, са “Глаголическа

книга” от 1635 г. (един екземпляр се е намирал във Ватиканската библиотека, друг – у М. К. Бобровски), “Български молитви” (Рим, 1651), “Краински стихотворения” (1635).

След участието си в Руско-турската война от 1828–1829 г. и окончателното си излизане в оставка Чертков се установява със семейството си в Москва, която от 30-те години на XIX век започва да става един от центровете на славистичните изследвания. Чертков със своите научни интереси органично се вписва в научния живот на белокаменната столица, става член, вицепрезидент (от 1836 г.), а после председател (1848–1857) на Дружеството за история и руски старини (Общества истории и древностей российских). Трябва да се отбележи, че Ю. И. Венелин високо цени Чертков и смята, че той не просто принадлежи на историята на славянската филология, а се намира “в първата ѝ глава”, макар че още няма съответните печатни трудове.

През 1839 г. във Ватиканската библиотека Чертков изследва Ватиканския препис на българския превод (XIV в.) на византийската хроника на Константин Манасий (XII в.), известна със своите 69 миниатюри. Чертков преписва глосите на българския преводач, които след пристигането си в Москва старателно сверява с глосите в Синодалния препис на българския превод на Константин Манасий. Той пръв въвежда в научно обръщение 26 глоси на средновековния български преводач и неговите изследвания се отразяват в две монографии – “За превода на Манасиевата хроника на славянски език по два преписа: Ватиканския и на Патриаршеската библиотека, с очерк за историята на българите” (1842) и “Описание на войните на великия княз Светослав Игоревич с българите и гърците през 967–971 г.» (1843).

Чертков е един от първите слависти, опитали се да систематизират сведенията за миналото на България, критично да оценят и съпоставят византийски и руски източници и на тази основа да представят цялостна картина на развитието на средновековната българска държава и нейните отношения с Византия и Древна Русия.

Трудовете на Чертков са първият успешен опит да се напише средновековната история на България, което веднага е забелязано от критиката и съвременниците му. Така например в една рецензия

на списание “Отечествени записки” се подчертава: “Това вече не са гръмки възгласи за високото ниво на съвременната просвета при българите, доста наивно подкрепяни със съобщение за превода на български език на “Сто и четири истории” и “История на Кайданов” и многословни филипики против всички, които дръзват да се усъмнят в бързите успехи на самостоятелната българска образованост: това е нито повече нито по-малко история на мощното древно българско царство, доста точно, с посочване на източници, разказана по повод на словото за Манасиевата хроника, в която много подробно са изложени множество обстоятелства от продължителните войни на българите с гърците... Фактите са изложени с голяма яснота и определеност: авторът е сверявал показанията на гръцките летописци и ги е съпоставял с оцелелите славянски известия”. Безспорните достоинства на книгата “За превода на Манасиевата хроника...” веднага са високо оценени от научния свят и през 1842 г. А. Д. Чертков единодушно е избран за член-кореспондент на Императорската Академия на науките.

Съчиненията на Чертков за българската история са били добре известни сред българската емиграция и по българските земи на Турската империя. Важна роля в разпространението сред българите както на сведения за книгите на Чертков, така и на самите книги играе радетелят за българската просвета Н. Н. Мурзакевич. Като преподавател в Ришельовския лицей в Одеса Мурзакевич “с голяма полза за себе си и за слушателите си” – българите, “истински любители на своето отечество”, използва резултатите от “тази важна книга” – “За превода на Манасиевата хроника...”. Мурзакевич пише на преподавателя от Московския университет О. М. Бодянский (15.02. 1843): “Книгата на А. Чертков разпространявам сред тукашните българи. Разграбват я веднага”. Чертков щедро дарява своята книга на Одеса – получават я библиотеките на всички гимназии в Одески окръг. “Българите с възторг приемат Вашия труд. Ще го изпратят в Бесарабия: там живеят повече от 60000 българи, нека да четат историята на своя народ, нека да знаят и Вашето име” – съобщава Мурзакевич на Чертков.

Мурзакевич се запознава с Чертков още в 1835 г. Многогодишното общуване на двамата учени се базира не само на общите им научни интереси, но и на сърдечните им отношения. Мурзакевич

често е отсядал в гостоприемния дом на Чертков: “Живо си спомням Вашия благосклонен и радушен прием, с който бях удостоен в Москва”. Мурзакевич също като Чертков е страстен библиофил, но заради ограничените си финансови възможности не може да си позволи лична книжна сбирка. Той избира друг път, приемайки през 1843 г. предложението на граф М. С. Воронцов, генерал-губернатора на Новорусийск, оценил подвижническата дейност на Мурзакевич в Одеското дружество за история и старини – да създаде музей и библиотека към него и да стане библиотекар в градската библиотека, същевременно работейки и в лицей. «Тъй като нямам възможност да си направя собствена библиотека, съответстваща на моите желания, искам да подобра градската, затова като дете се радвам на всяка нейна придобивка” – споделя Мурзакевич своите планове с Чертков. Своите български книги той предава в Одеската градска библиотека, която приема в твърде плачевно състояние. През 1843 г. Мурзакевич пише, че в библиотеката, неговата любима рожба, има вече 18 различни български книги, сред които една много рядка книга – «Кириакодромион, сиреч Неделник», издадена в 1806 г. от Софроний Врачански. “Искам да направя в библиотеката чисто славянски отдел: в него ще влязат всички попаднали ми български, сръбски, чешки и всякакви други книги. Нека одеската библиотека да стане извор за славянството”. Той се обръща с молба да изпращат копия на славянски книги към Чертков, Бодянский, Погодин и други москвичани, а също и към Шафарик и Ганка.

Мурзакевич на свой ред също търси за Чертков книги по история на Русия и славяните. Българският раздел на Чертковската библиотека се попълва с българския “Нов завет» в превод на П. Сапунов (1828), «Нов завет» в превод на Неофит Рилски (1840) и др. В писмо от 21 юли 1844 г. Мурзакевич съобщава, че купувайки за Чертков книги от XVI или XVII в., успява да свали цената с 20 рубли. С тези пари той “наема да препишат българска история от старинен препис, с който разполага Априлов. Мисля, че това копие ще бъде интересно за Вас. Не е лошо да го погледне О. М. Бодянский». В същото писмо Мурзакевич съобщава на Чертков, че е получил още 12 екземпляра от “Походите на Светослав в България” и 5 от тях вече е предал за изпращане в български училищни библиотеки. “Труд-

но ми е да Ви обясня с какво уважение и признателност българите произнасят Вашето име. След Венелин Вие сте признат за двигател на тяхната просвета и националност”. Авторитетът на Чертков и насоката на научните му интереси са в основата на това, че точно на него Мурзакевич изпраща копие от преписа на «История славянобългарска» на Паисий Хилендарски.

Чертков получава ръкописа, но вероятно след като каталогът “Всеобща библиотека на Русия. Второ допълнение”, подписан от цензора В. Флеров на 12 декември 1844 г., е бил подготвен за печат. Чертков е имал качество, рядко срещано даже при библиофилите – преди да добави нова книга в библиотеката си, той я чете и прави кратка анотация. Новите постъпления в своята библиотека той вписва в специален екземпляр на каталога “Всеобща библиотека на Русия. Второ допълнение”, в който имало подвързани бели листи. В отдела за редки книги на Държавната публична историческа библиотека на Русия се пази този екземпляр на каталога (инвентарен номер 20050). На бял лист между страници 430 и 431 Чертков сам е записал с полуустав пълното название на «История славянобългарска», след което е добавил: “В края са приложени статиите: 1) за сръбските царе; 2) за славянските учители; 3) имената на българските светци». На обратната страна на горната дъска на подвързията на Чертковия препис също има надпис, на който обръща внимание Венедиктов: “Записана на белия лист при стр. 431, II Добав[ка]”.

По-нататък в каталога има анотация: “В тази история Българска няма нищо, което заслужава внимание; целият разказ се основава на свидетелството на Мавроурбин и Бароний. Москва произлиза от Мосоха, готите и скитите са татари и много други измислици. – С нов устав, преписана в Одеса от Българския ръкопис».

Подобна неласкава оценка на “История славянобългарска”, дадена от Чертков, е оправдана, тъй като ученият наскоро е издал две свои монографии по история на България. Освен глосите на българския преводач той включва в своето изследване широк кръг източници: съчиненията на византийските автори Теофан, Константин Багрянородни, Скилица-Кедрин, Зонара, Лев Дякон, Никита Хониат и други хронисти. Чертков е добре запознат с описанието на събитията от българската история в руската летописна традиция, както

и в трудовете на М. Орбини, Ц. Бароний, Й. Раич, Ш. Дюканж и др. Чертков не намира нищо за себе си в получения ръкопис. Въпреки това Чертков, по сведения на Мурзакевич, оценява патриотичния патос на “История славянобългарска” и решава да я публикува като първа работа по история на България, написана от българин.

Обаче “грижите около длъжността губернски предводител на дворянството в Кримската война, преклонната възраст, упадъкът на силите постепенно забавят дейността на някога веселия, бодър и добродушен старец”. Същите причини не позволяват на Чертков да издаде и новия пълен каталог на своята библиотека, “т. е. на всичко, което е включено в първите два каталога и което е придобито от 1844 г. нататък”.

Трябва да се отбележи, че дадената от Чертков оценка на научните достойнства на “История славянобългарска” напълно съвпада с не много високото мнение за нея на В. Априлов, Н. Н. Мурзакевич, Е. Е. Голубински и др. Интерес представлява фактът, че след Чертков Мурзакевич също се опитва да публикува “История славянобългарска” на Паисий Хилендарски. И неговата мотивация е сходна с тази на Чертков: “за насаждане у днешните Българи на предишната им грамотност”. На 17 април 1858 г. Мурзакевич пише на О. М. Бодянки, секретар на Дружеството за история и руски старини и редактор на «Четенията»: «Разполагам отдавна с български летопис, написан на турска гланцирана хартия in 4° с чист църковен почерк [...]. В настоящия момент би било много полезно да се напечата. Но със собствени средства аз не мога. Затова търся вашата помощ: не може ли този доста любопитен ръкопис първо да се напечата в издаваните от вас в Дружеството *Четения*, после да се направят до 600 екземпляра специални *отпечатъци*. За тази цел летописът трябва да се напечата с църковни букви и in 4°, за което аз от своя манускрипт съм направил препис дума по дума, буква по буква, запазвайки си правото – сяко написаните думи и изрази, според моето разбиране, да разделя и да поставя препинателни знаци. Ще съм ви много задължен, както и българите, ако изпълните това дело. За специалните отпечатъци и хартията съм готов да платя. Когато тази работа може да се изпълни, веднага ще ви пратя преписа”. Този проект на Мурзакевич, както и други (например отпечатването на пергаментно българско Евангелие от XI или XII в., донесено от

Атон, на Апостола, донесен от Зографския манастир), за съжаление, остават нереализирани.

Въпросът от кой препис на “История славянобългарска” е направено копие на Чертков, остава неизяснен. Според нас с много голяма вероятност може да се твърди, че това е бил именно Жеравненският препис. Вероятно Мурзакевич, който го вижда при Априлов, решава да осигури копие от него на Чертков. В Одеса, град на емигранти и търговци, по онова време равнодушни към изкуството и науката, за Мурзакевич е било трудно да намери опитен човек, който би могъл да направи точно копие от български ръкопис, затова в Чертковия препис има толкова много пропуски и поправки. Няма съмнение, че на Мурзакевич се е наложило да поправя с молив готовото копие, тези поправки после са били внесени от преписвача. Много от поправките с молив не са повторени с мастило. В статията на Венедиктов са посочени наблюдения над характерните поправки и бележки с молив. Трябва обаче да се отбележи, че подчертаването в ръкописа на имената на царете, което е направено с друг молив, най-вероятно е на Чертков. Той специално се е занимавал с изсяняването на правилното изписване на имената на българските владетели (например Омуртаг при Чертков, както и в глоса, е Муртаг, а не Критагон, Муртагон, Мартагон и т. н.), затова той има навика да подчертава в текста собствените имена и географските названия.

През 1844 г. през Одеса преминава В. И. Григорович, тръгнал в задгранична командировка из славянските земи на Османската империя. Той остава в града от 15 юли до 20 август 1844 г., надявайки се да намери учебни помагала за предстоящото пътуване. Обаче Григорович “рядко намира топло ободряващо посрещане” от страна на българските търговци, “представени във вестниците като радители за просветата”. Именно Мурзакевич, както и в случая с О. М. Бодянки, помага на Григорович да се снабди с препоръчителни писма до българи, живеещи в Османската империя. Преди самото тръгване от Одеса, на 18 август 1844 г., Григорович пише в дневника си, че Мурзакевич му е предоставил ръкопис in 4°, който е собственост на Априлов. Григорович прави извадки от Жеравненския препис, чието обширно название дословно съвпада с названието на Чертковия препис.

През 1858–1859 г. в Одеса се намира Г. С. Раковски, който прекарва доста време в публичната библиотека, която още тогава се слави с книжните си богатства, натрупани благодарение на старанията на нейния библиотекар Мурзакевич. Той подготвя и по-късно издава систематичен каталог на книжния фонд в Одеса, който само за първите 5 години от неговата работа там се удвоява. Многократно се увеличава и броят на посетителите: от 400 души в 1843 г. до 2659 души в 1848 г., което говори за превръщането на библиотеката в истински просветен център.

Усърдието на Раковски в Одеса е много плодотворно: той написва повечето свои трудове с исторически, етнографски и филологически характер. Той коригира и дописва поемата “Горски пътник”, публикува книга с много дълго название “Указател или ръководство...”, включваща етнографски материал, подготвя за печат важната работа «Нѣколко рѣчи о Асѣню Первому, великому царю българскому, и сину му Асѣню второму», планира бъдещите си изследвания върху историята на своя народ. Вероятно тук, не без помощта на Мурзакевич, той се запознава с трудовете на Чертков и осигурява за своята библиотека неговите съчинения по история на България. В текста на работата «Нѣколко рѣчи о Асѣню Первому...» има много свидетелства за добро познаване на монографията на московския историк “За превода на Манасиевата хроника...”. Работите на Венелин, който за българина от средата на XIX век е много повече от обикновен историк, са обособени от Раковски в описа на библиотеката в специален раздел като знак на особена почит.

Мурзакевич, оценявайки интереса на Раковски към историята на неговото отечество, не пропуска да му покаже Жеравненския препис на “История славянобългарска”, който си остава при него след смъртта на Априлов през 1847 г. Този ръкопис прави на Раковски голямо впечатление, като той изобщо не се съмнява в неговите научни достойнства. Той прави обширни извадки от манускрипта, част от които включва в своята работа «Нѣколко рѣчи о Асѣню Первому...» (с. 20, 44–48, 64, 118). Може би общуването с Раковски изиграва своята роля, но Мурзакевич започва да възприема “История славянобългарска” по нов начин и се запалва да я публикува. Затова той, вече натрупал ценен опит с копие за Чертков, сам прави точно копие.

След смъртта на А. Д. Чертков неговият син Г. А. Чертков в памет на баща си “приспособява” неговата знаменита библиотека “за обществено ползване и от 1863 г. я отваря за безплатно четене”. Но преди това е извършена огромна работа от П. И. Бертенев, който през 1859 г. става завеждащ на Чертковската библиотека. През есента на 1859 г. и през зимните месеци той пренася на фишове печатния каталог, описва книгите от неописаните кошове “с изключение на ръкописните портрети и географските карти”, за да пристъпи “към издаването на каталог във вид на книга, който трябва да стане една от важните придобивки на руската научна литература”. Бертенев сверява наличните книги и ръкописи в библиотеката по отпечатаните каталози и записите на Чертков за новите постъпления, затова в споменатия екземпляр на каталога (№ 20050) със записа на ръкописа на “История славянобългарска” е отбелязано с молив “има я”.

В Чертковската библиотека работи студентът от филологическия факултет на Московския университет българинът Райко (Ксенофонт) Жинзифов (Иванов) (1839–1877). Той също помага на Бертенев в работата му с изпратения от Истанбул каталог на български книги, съставен от С. Филаретов и Н. Геров. Жинзифов не може да не знае за българските книги и ръкописи в Чертковската библиотека, тъй като по това време се е съставял каталог на всички издания на славянски езици, които влизат в VI раздел на каталога на Чертковската библиотека. За съжаление, той не е отпечатан. Неслучайно затова в издадената от Жинзифов книга «Новобългарска сбирка» (М., 1863) като епиграф се появяват знаменитите думи на Паисий Хилендарски, облечени в стихотворна форма.

Местонахождението на Жеравненския препис на “История славянобългарска” на Паисий Хилендарски както и на неговото копие, направено от Мурзакевич, днес е неизвестно. Б. Ангелов придава огромно значение на откриването на Жеравненския препис, чрез който той се надява да реши много спорни и неясни въпроси от делото на Паисий. Чертковият препис е копие, макар и малко небрежно направено, именно от търсения Жеравненски препис. Освен това Чертковият препис представлява ярка и интересна страница от историята на руско-българските отношения през XIX век.

Превод от руски език – Лиляна Цонева